

INLEIDING

'Vrijheid is altijd de vrijheid van de andersdenkende'

Deze uitspraak is van Rosa Luxemburg, mede-oprichtster van de Communistische Partij Duitsland (KPD). Hoe kan het dat 15 jaar later de KPD een bureaucratische partij was, een verlengstuk van de Russische Communistische Partij, waar juist geen plaats was voor andersdenkenden?

Dit is één van de belangrijkste ontwikkelingen in de KPD tussen 1918 en 1933. Deze periode uit de geschiedenis van de KPD is het onderwerp van ons werkstuk. Deze periode begint met de novemberrevolutie en de oprichting van de KPD en eindigt met de machtsovername van Hitler. Daarna kon de KPD alleen nog in de illegaliteit werken en was meer een groep verzetsstrijders dan een partij. In 1945, na de capitulatie van Duitsland, deed de KPD weer mee aan verkiezingen (die er toen weer waren). In 1949 ging ze op in de SED, de Socialistische Eenheidspartij van (Oost)Duitsland. De KPD van na de oorlog was echter zo totaal anders, dat het ons beter leek om ons te beperken tot de Weimar-periode. De hoofdvraag is daarom:

**Hoe ontwikkelde de KPD zich tussen 1918 en 1933?*

Het is onmogelijk de KPD te bestuderen zonder ook te kijken naar de andere grote socialistische partij, de Socialistische Partij Duitsland (SPD). Sommige gebeurtenissen zijn dan ook beschreven zonder de KPD te benadrukken, om dit later thematisch te kunnen doen.

Daarom zijn onze deelvragen:

**Hoe verliep de revolutie en hoe ontstond de KPD hieruit?*

**Hoe was de verhouding tussen KPD en SPD (en USPD)?*

**Hoe was de relatie tussen de KPD en Moskou zich?*

**Hoe was de organisatie van de KPD?*

**Wie waren er lid?*

**Hoe reageerden de beide socialistische partijen op Hitlers opkomst?*

**Hoe eindigde de Weimarrepubliek?*

We denken, dat het verband tussen inhoudsopgave en deelvragen wel duidelijk is en daarom geen verdere toelichting behoeft.

Liesbeth Flobbe, A6

Marleen Flobbe, A5

maart 2000

INHOUDSOPGAVE

Inleiding.....	2
Inhoudsopgave.....	3
De revolutie.....	4
Januari.....	9
De burgeroorlog.....	10
De Kapp-putsch.....	11
De stalinisering van de KPD	16
Komintern.....	16
Stalinisering	17
Het einde van de Weimarrepubliek.....	20
De Bruderkampf.....	20
Anti-democratische ontwikkelingen.....	20
Hitlers opkomst.....	21
Literatuurlijst.....	24

DE REVOLUTIE

De politieke situatie tijdens de Eerste Wereldoorlog

Het Duitsland van de Eerste Wereldoorlog was een keizerrijk. Er waren drie machtsfactoren: de keizerlijke regering, het parlement (de Rijksdag) en het opperbevel van het leger. De Rijksdag was weliswaar de vertegenwoordiging van 'het volk', maar had minder macht dan een parlement tegenwoordig: de regering legde verantwoording af aan de keizer in plaats van aan het parlement, en ze voerde het beleid uit dat door de keizer bepaald was. Toch had het parlement wel een bepaalde macht; begrotingen moesten bijvoorbeeld door het parlement goedgekeurd worden. Dit laatste was van groot belang in de oorlog.

Juist door dit budgetrecht werd de Rijksdag tijdens de oorlog steeds belangrijker: als de Rijksdag de oorlogskredieten niet goedkeurde kon er geen oorlog gevoerd worden.

De andere machtsfactor die sterker werd was het opperbevel van het bevel. De keizer volgde de adviezen van het opperbevel steevast op. Omdat de staat van beleg was afgekondigd, bepaalde het opperbevel ook de binnenlandse politiek. In de praktijk vormde het opperbevel vanaf het midden van de oorlog de regering en was veldmaarschalk Hindenburg de 'keizer'. Het opperbevel hoefde dan ook alleen rekening met de Rijksdag te houden. Als dank voor hun loyaliteit werden de rijksdagleden steeds meer geaccepteerd en mochten ze meepraten. De verhouding tussen opperbevel en Rijksdag werd ongeveer zoals de verhouding tussen regering en oppositie nu.

In de Rijksdag kreeg de Socialistische Partij Duitsland, de SPD, steeds meer zetels. Hoewel de socialisten voor de burgerlijke partijen een gruwel waren, waren ze nodig om de oorlogskredieten door het parlement te krijgen. In tegenstelling tot de meeste socialistische partijen in Europa was de SPD echter niet meer revolutionair, om twee oorzaken:

- De SPD was patriottisch, ze wilde dat Duitsland naar buiten toe sterk bleef, en dat kon niet met een revolutionaire chaos in eigen land.
- De rijksdagfractie van de SPD werd steeds groter, en het zag er naar uit dat de macht van de Rijksdag ook steeds groter zou worden. Als de SPD via de Rijksdag haar macht kon vergroten, was een revolutie niet nodig.

Hoewel de SPD voor vrede was, steunde ze alle oorlogskredieten. Daardoor kwam het in 1917 tot een splitsing: degenen die tegen de oorlogskredieten waren, verenigden zich in de USPD (onafhankelijke socialisten). De USPD was een verzameling van zeer uiteenlopende groepen, van gematigd sociaal-democratisch tot de radicale Spartakusbond. Hoewel er grote vijandschap was tussen SPD- en USPD-politici zagen de arbeiders weinig verschil tussen de partijen. Zij bleven veelal loyaal aan hun oude, vertrouwde leiders.

De verloren oorlog

Zowel de bevolking als de politiek had nooit aan de mogelijkheid van verliezen gedacht. Maar aan het eind van de zomer van 1918 werd de dreigende nederlaag steeds duidelijker. De keizerlijke regering zou echter nooit een vrede willen of kunnen sluiten. Het was kwartiermeester-generaal Ludendorff die zijn macht uit handen gaf, een parlementaire regering aanstelde en de nieuwe regering als geschenk de verantwoordelijkheid voor de nederlaag

meegaf. Dit alles speelde zich af op 29 september 1918, maar deze datum is nooit erg bekend geworden, omdat alle besprekingen van toen geheim waren.

Toen de nederlaag onafwendbaar leek geworden, had Ludendorff nog één doel: het leger redden. Het bestaan van het leger kon alleen gered worden als er zo snel mogelijk een wapenstilstand kwam. Zo niet, dan zou het leger immers volledig verslagen worden. De eer van het leger kon echter alleen gered worden als het verzoek tot wapenstilstand van de regering kwam en niet van het opperbevel. Om zo'n verzoek geloofwaardig te laten zijn voor het buitenland moest het van een regering komen die altijd voor vrede geweest was, oftewel een regering met de partijen uit de Rijksdag. En om ervoor te zorgen dat zij ook bereid waren te gaan regeren, moesten ze krijgen wat ze altijd gewild hadden: een parlementaire regeringsvorm.

Op 28 september ging Hindenburg akkoord met het plan, zoals hij altijd al Ludendorffs adviezen opvolgde. Op 29 september stemden ook de rijkskanselier, de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken en de keizer ermee in. Dit kwam mede omdat Hindenburg het voorstelde alsof het leger niet langer dan een week stand zou kunnen houden (wat hij ook oprecht geloofde). De rijkskanselier nam ontslag en prins Max von Baden (een liberaal van adel) werd aangesteld als nieuwe kanselier. Het was vooral partijleider Ebert van de SPD, die zijn partij overhaalde om toe te treden tot het kabinet, naast enkele burgerlijke en liberale partijen. Op 4 oktober stuurde de regering een verzoek tot een staakt-het-vuren en vrede uit naar de Amerikanen. Bijna niemand wist dat het Ludendorff en Hindenburg waren die achter het verzoek zaten.

De Amerikaanse president Wilson had nog weinig vertrouwen in de kersverse Duitse democratie: hij vond de keizer en het leger te gevaarlijke machtsfactoren. In zijn derde nota met voorwaarden voor een wapenstilstand eiste hij het aftreden van de keizer. Het volk verlangde intussen alleen nog naar vrede en was verbitterd dat de vorige regeringen zo lang gelogen hadden over de oorlogstoestand. Het idee van een revolutie begon te spelen: als de keizerkwestie een wapenstilstand in de weg stond, moest de keizer dan niet gedwongen worden tot aftreden? Zowel Max von Baden als Ebert wilden een revolutie voorkomen, want die zou niet alleen de monarchie, maar ook het leger, de regering en de hele gevestigde orde in gevaar brengen. In Berlijn kwamen samenzweers bijeen om een revolutie voor te bereiden. Maar uiteindelijk was het noch deze samenzwering, noch de keizerkwestie, die de revolutie veroorzaakte: een wanhoopsdaad van de marineleiding zette de revolutie in gang.

De opstand in Kiel

Het hele Duitse officierenkorps had een eergevoel, dat een laatste krachtsinspanning eiste. Opgeven, zoals nu zou gebeuren, was een schande - en dus moesten de manschappen met hen meesterven. Maar de manschappen wilden niet meer meesterven, niet nu de regering met vredesonderhandelingen bezig was.

Het waren de marineofficieren die begonnen met muiten, niet de matrozen. Toen de regering de beëindiging van de duikbootoorlog gelastte, besloot de marineleiding in het geheim om de hele vloot uit te laten varen voor een laatste, 'beslissende' slag. Het resultaat hiervan zou zonder meer een nederlaag zijn, en bovendien een groot gevaar voor de vredesonderhandelingen. Dit

eigenmachtig optreden was dus een muiterij tegen de regering. Daarop reageerden de matrozen met een muiterij tegen de officieren.

De muiterij vond plaats op 30 oktober in Wilhelmshaven, waar de vloot zich verzameld had. De muitende matrozen verloren en werden gevangen gezet, maar de aanval werd afgelast en de vloot werd weer verspreid. Dit bracht de niet-muitende matrozen in gewetensnood: dankzij hun kameraden hoefden ze niet de oorlog in; moesten ze die kameraden dan laten sterven?

Het derde eskader, in Kiel, stuurde een afvaardiging die vrijlating van de muiters eiste, uiteraard zonder succes. De volgende dag discussieerden de matrozen in het gebouw van de vakcentrale, met mariniers en havenarbeiders. De derde dag mochten ze het gebouw niet in en vergaderden ze in de open lucht. Duizenden arbeiders sloten zich bij hen aan, en ze trokken in optocht naar de haven. De optocht werd door een luitenant uiteengeschoot, maar een soldaat schoot de luitenant terug. Vanaf toen was er geen weg meer terug.

Op 4 oktober ontwapenden de matrozen hun officieren en hesen de rode vlag. Eén schip deed niet mee en vluchtte buitengaats. Eén kapitein werd doodgeschoten. De gewapende matrozen bevrijdden de muiters en bezetten openbare gebouwen. Een garnizoen uit de buurt, dat de opstand moest neerslaan, liet zich gewillig ontwapenen onder verbroederingstaferelen. 's Avonds was heel Kiel in handen van zo'n 40.000 matrozen en mariniers, en dit alles vrijwel zonder bloedvergieten. De regering stuurde twee gezanten naar Kiel. De matrozen verwelkomden hen en benoemden de sociaal-democraat Noske tot gouverneur.

Als de matrozen in Kiel zouden blijven, zaten ze in de val. De opstand moest zich dus uitbreiden tot andere steden, en daarmee een revolutie worden. Overal waar de matrozen kwamen sloten de soldaten en arbeiders zich bij hen aan. In iedere stad werden er soldaten- en arbeidersraden gekozen (meestal uit kandidaten van de SPD en USPD). Politieke gevangenen werden bevrijd, de burgerlijke overheden erkenden de arbeiders- en soldatenraden en de militaire overheden capituleerden. Er was weinig verzet en weinig geweld. Er waren geen tribunalen of lynchpartijen. In een week veranderde het westelijk deel van Duitsland van een militaire dictatuur in een radenrepubliek. De burgerlijke overheden werkten gewoon door en eigendom bleef ongemoeid. Het was dan ook meer een republikeins-pacifistische revolutie dan een socialistische. De revolutionairen wilden de nieuwe regering steunen, de 'revolutie van bovenaf' aanvullen en voorwaarts stuwten. De Spartakisten waren niet de aanvoerders van de revolutie, ze hadden ook nog geen leiders (Rosa Luxemburg werd bijvoorbeeld pas op 9 november uit de gevangenis bevrijd).

De sociaal-democratische massa's dachten dat hun leiders hetzelfde wilden als zij: het uit de weg ruimen van de militaire macht. Helaas hadden deze leiders er alles voor over om de revolutie juist te stoppen. Toen de revolutie in Berlijn kwam, was deze in Kiel al uitgedoofd: iedereen was weer aan het werk en Noske had zelfs de autoriteit van de officieren hersteld. Max' hoop was dat Ebert dit in het groot kon herhalen. Ebert achtte de revolutie echter onvermijdelijk, als de keizer niet onmiddellijk aftrad.

9 november: de revolutie in Berlijn

Het 4^e regiment jagers was naar Berlijn gestuurd om te voorkomen dat de matrozen ook die stad in revolutie zouden brengen. Na een incident begonnen de manschappen echter te morren: wat moesten ze hier, moesten ze soms tegen de regering vechten? De officieren wisten hen

aanvankelijk te bedaren, maar de volgende ochtend, op 9 november, gingen de soldaten zelf inlichtingen halen bij de SPD-krant. Afgevaardigde Otto Wels ging mee om de troepen toe te spreken. Hij bespeurde steeds meer instemming, en uiteindelijk riep hij de troepen toe, dat ze de burgeroorlog moesten voorkomen. Hij kreeg een daverend applaus, en geen van de officieren schoot. Wels ging vervolgens langs de andere kazernes, en zorgde ervoor dat de gewapende macht in Berlijn aan de kant van de SPD stond.

Die ochtend kwamen ook de Berlijnse arbeiders bij elkaar en wilden de straat opgaan. De SPD moest nu onmiddellijk de leiding overnemen, wilde ze niet de controle verliezen. Ebert moest handelen zonder overleg met Max. Max op zijn beurt kon ook niet meer wachten op onderhandelingen tussen opperbevel en keizer. Hij kondigde af dat de keizer was afgetreden (wat dus niet zo was!). Bovendien zei hij, dat het de bedoeling was, dat Ebert rijkskanselier werd en dat er algemene verkiezingen moesten komen. Intussen beval de commandant van Berlijn dat de troepen niet moesten schieten, zelfs niet bij de verdediging van gebouwen. Ook dat bericht kwam toen de troepen zich allang verbreed hadden met de arbeiders.

Even na twaalfen nam Ebert het kanselierschap over van Max von Baden, waarbij alle ministers in functie bleven. Ebert liet de SPD'er Scheidemann vanuit de Rijksdag de menigte, die inmiddels de straat op was gegaan, toespreken, en Scheidemann riep de republiek uit.

Dat gebeurde allemaal terwijl de keizer nog niet afgetreden was (dat deed hij pas drie weken later). Maar de volgende ochtend vertrok de keizer wel naar Nederland. En daarmee was de monarchie ineengestort.

Ebert was nu rijkskanselier, en de SPD vormde daardoor praktisch de regering. Hij was wel bereid een paar onafhankelijken toe te laten, als hij daardoor rust en orde kon herstellen. Eigenlijk was hij heel tevreden geweest met de situatie van oktober: een parlementaire regering van de SPD met de burgerlijke partijen. Hij vond deze revolutie onzin, sterker nog, hij 'haatte de revolutie uit de grond van zijn hart'. Ebert was dan ook de laatste hoop van de bestaande orde.

De honderdduizenden mensen die de straat op waren gegaan, bevrijdden intussen de politieke gevangen en bezetten de stations en krantenredacties (behalve de SPD-gezinde *Vorwärts*). 's Middags riep ook Liebknecht (een van de leiders van de Spartakusbond, daarover later meer) de republiek uit, dit keer de socialistische. Maar belangrijker dan Liebknecht, die geen goede organisatie achter zich had, waren de revolutionaire vertrouwensmannen bij de bedrijven, die de grote stakingen van de afgelopen winter georganiseerd hadden. Zij waren al weken bezig een revolutie te plannen. Met een paar honderd man bezetten ze die avond de grote vergaderzaal in de Rijksdag en vormden een revolutionair parlement. In een goed lopende vergadering besloten ze dat er de volgende morgen (zondagochtend) in alle fabrieken en kazernes arbeiders- en soldatenraden gekozen moesten worden. De raden moesten dan in Circus Busch een voorlopige regering vormen, een 'raad van volkscommissarissen'. Intussen waren er al mensen bezig deze verkiezingen voor de volgende ochtend te organiseren.

Ebert had geen keus dan ophouden rijkskanselier te zijn en proberen volkscommissaris te worden. Hij moest de revolutie aanvoeren om haar nog te kunnen stoppen. Diezelfde nacht gingen zijn mannen, met voorop Otto Wels, aan het werk om de arbeiders de volgende dag goed te laten kiezen.

De socialistische eenheidsregering

Ebert ging in onderhandeling met de USPD om een socialistisch verzoeningskabinet aan de raden voor te kunnen stellen. Uiteindelijk gingen de onafhankelijken akkoord en vaardigden drie kandidaten af, niet eens de meest radicale.

Nu de revolutie van 9 november zo goed was verlopen, was de behoefte aan rust en verzoening groot bij de arbeiders. De revolutionaire groep rondom de vertrouwensmannen leed dan ook een grote nederlaag bij de radenverkiezingen. Zelfs SPD'ers die de vorige dag nog tegen de stakingen waren, werden nu in de raden gekozen. Bij de soldatenraden was de nederlaag van de revolutionairen totaal. Otto Wels sprak tegen de soldaten van een revolutionair complot dat de SPD-regering omver wilde werpen.

De bijeenkomst in Circus Busch was een ramp voor de revolutionairen. Eberts verzoeningskabinet kreeg veel bijval. Revolutionaire sprekers als Liebknecht werden overstemd door soldatensprekkoren die "Eenheid, eenheid" scandeerden. De revolutionairen probeerden noch wel door overrompeling een radicale schaduwregering te vormen, maar dit mislukte. Ebert had gewonnen, maar zijn taak was er niet makkelijker op geworden: door zich tot volkscommissaris te laten benoemen, was hij het vertrouwen van de burgerlijke partijen en het leger kwijtgeraakt.

De revolutie rolde door heel Duitsland. Er kwamen overal arbeiders- en soldatenraden (in Beieren ook boerenraden). Deze raden vormden weer een centrale raad. Net als de revolutie zelf waren de raden niet radicaal marxistisch. Economische hervormingen bleven uit. Er werden geen fabrieken bezet en als er gestaakt werd, was dat niet tegen de bazen, maar om politieke redenen.

Op het radencongres van 16 december gebeurde dan ook weinig dat de SPD tegen de haren instreek. Op één punt na: de afschaffing van de militaire dictatuur. Het radencongres besloot tot algehele reorganisatie van het leger: de macht aan de soldatenraden, officieren moesten gekozen worden, geen onderscheidingen, geen groetplicht. De SPD-top wilde juist de officieren zoveel mogelijk te vriend houden. Ebert wilde het leger achter de hand houden om eventueel zelfs tegen de revolutie (en dus tegen de arbeiders) in te kunnen zetten.

In één legerdivisie waren het werkelijk de manschappen die de macht hadden: de Volksmarinedivisie. Deze werd gevormd door de Kielse matrozen die naar Berlijn waren getrokken en zich ophielden in de keizerlijke paardenstallen. Otto Wels, inmiddels 'stadscommandant', vond hen te gevaarlijk en eiste ontbinding, zonder aan te geven waar de matrozen dan heen moesten. Hij oefende druk uit door de soldij in te houden.

Toen betaling steeds uitbleef, ging een groep matrozen op 23 december naar de Rijksdag. Ebert weigerde het bevel tot uitbetaling te geven, en de soldaten bezetten de Rijksdag. Via een geheime telefoonlijn riep Ebert de hulp in van het opperbevel. De soldaten hadden het beleg al opgegeven toen de hulptroepen arriveerden. 's Nachts gaf Ebert de troepen het bevel om 's ochtends de paardenstallen aan de vallen.

Het werd een militaire overwinning voor de matrozen. Sommige soldaten liepen naar hen over en veel burgers kwamen te hulp. Ondanks een aantal gewonden hielden de matrozen stand en de soldaten moesten de aanval opgeven.

Naar aanleiding van Eberts 'bloedige kerstmis', zoals Liebknecht het noemde, traden de onafhankelijke volkscommissarissen af. SPD-ervangers waren snel gevonden. De socialistische eenheid was afgelopen. "Het verlamdend dualisme is overwonnen," proclameerde de nieuwe regering. Haar werkdoel was voortaan 'rust en veiligheid'. En vanaf nu heette ze rijksregering in plaats van raad van volkscommissarissen.

Op 24 december hadden de revolutionairen met gemak de macht over kunnen nemen, maar ze lieten de kans liggen. Nu was iedereen die de revolutie werkelijk gewild had uit het politieke machtscentrum verdwenen. Het gevolg van deze politieke nederlaag was ruzie tussen de verliezers. Op 30 december scheidde de Spartakusbond zich onder aanvoering van Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht definitief af van de USPD en riep zichzelf uit tot Communistische Partij, de KPD. Binnen de USPD ontstond een conflict tussen degenen die terugkeer naar de SPD wilden en wie niet.

Maar intussen ontstond onder de arbeidersmassa's opnieuw een revolutionaire stemming: Eberts verraad van de revolutie was nu duidelijk geworden. Bij de begrafenis van de gesneuvelde matrozen trok een enorme stoet arbeiders mee, met borden als: "Wij klagen Ebert, Landsberg en Scheidemann aan als moordenaars van matrozen" en "Geweld tegen geweld".

Januari

De week van 5 tot 12 januari 1919 bracht een herhaling van de revolutie van 9 november, alleen dit keer was de afloop een definitieve nederlaag in plaats van een schijnbare overwinning.

De aanleiding voor de gebeurtenissen was het ontslag van de hoofdcommissaris van de politie, Emil Eichhorn, die lid was van de USPD. Het bestuur van de USPD, de vertrouwensmannen, twee vertegenwoordigers van de KPD (Liebknecht en Pieck) en Eichhorn zelf riepen een protestdemonstratie uit voor 5 januari.

Er kwamen veel meer mensen dan verwacht, velen droegen wapens. Ze wilden niet alleen maar toespraken aanhoren, maar ook iets doen. De demonstranten vormden groepen en de demonstratie werd een gewapende actie: de dagbladredacties en de stations werden bezet. De revolutie was opnieuw uitgebroken.

's Avonds vergaderden de organisatoren van de demonstratie over deze onverwachte afloop. Ook Dorrenbach, de commandant van de Volksmarinedivisie was er, en hij was het meest van allen in een overwinningsroes. Hij overtuigde de vergadering ervan, dat alle troepen in Berlijn aan hun kant stonden. Er werd een revolutionair comité gevormd, dat opriep om de 'contrarevolutionaire manipulaties' een halt toe te roepen en de 'met bloed bevlekte regering' omver te werpen.

De volgende dag ging de bevolking weer de straat op, maar de soldaten aarzelden en deden niet mee. Zelfs de Volksmarinedivisie verklaarde zich neutraal. Niemand van het comité durfde daarom de demonstranten het bevel tot bestorming van de regeringgebouwen te geven, en de mensen gingen weer naar huis.

Het zou misschien goed zijn afgelopen als het comité de mensen oproepen had zich terug te trekken uit de bezette gebouwen. Maar dit wilde het comité niet, en waarschijnlijk had ze ook niet genoeg controle over de revolutionairen om dit voor elkaar te krijgen.

Ebert onderhandelde nog een paar dagen, maar trof ondertussen militaire voorbereidingen. Hij beëindigde nu de schijnvrede met de revolutie, in een regeringverklaring schreef hij: "Het uur van de afrekening nadert!"

Noske, die al lang terug was uit Kiel, trainde intussen buiten Berlijn militaire vrijwilligerseenheden, de zogenaamde vrijkorpsen. Omdat zij niet direct ingezet gingen worden, ging Ebert toch maar op zoek naar betrouwbare legereenheden die tegen de 'Spartakisten' ingezet konden worden. Deze troepen schoten van 9 tot 12 januari de revolutie overhoop en heroverden de bezette gebouwen. Daarbij werden door de regeringstroepen onderhandelaars vermoord en

gevangenen geëxecuteerd. Op 12 januari waren de gevechten beëindigd. Deze week wordt wel Spartakusweek genoemd, maar dat is onjuist, want:

- De KPD (= Spartakusbond) had de opstand niet gepland, geleid of gewild. Liebknecht werd door het partijbestuur met verwijten overladen vanwege zijn eigenmachtige deelneming in het revolutionair comité. Rosa Luxemburg zou geroepen hebben: "Karl, is dit ons programma?" (volgens een andere versie: "Karl, waar blijft ons programma?")

- Binnen het revolutionaire comité waren het de vertrouwensmannen die de leiding hadden, niet Liebknecht en Pieck.

- De arbeidersmassa's beschouwden zichzelf niet als spartakistisch of communistisch. Ze wilden de revolutie van 9 november nog een keer overdoen, omdat ze vonden dat haar leiders (Ebert, Noske en Scheidemann) de ideeën van de revolutie verlaten hadden, en dat zij de socialistische eenheid verbroken hadden. Dit blijkt onder andere uit de Vier-punten-resolutie die op 10 januari door 80.000 arbeiders werd aangenomen: *"1. Aftreden van alle volkscommissarissen. 2. Vorming van paritaire commissies uit de drie partijen (SPD, USPD, KPD). 3. Nieuwe verkiezing van de arbeiders- en soldatenraden, de centrale raad, de uitvoerende raad en de volkscommissarissen. 4. Beginnen met de vereniging van de socialistische partijen."*

Op 15 januari kwam Noske met zijn vrijkorps, de garde-cavaleriedivisie, Berlijn in om de orde te herstellen. De eerste daad van deze divisie was de gruwelijke moord op de leiders van de Spartakisten, Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht. Deze moord was echter geen eigenmachtige daad van een groepje soldaten. Het was het resultaat van een langdurige jacht op en haatcampagne tegen de spartakistenleiders. Officieel was er geen niet-militaire opdrachtgever tot de moord, maar zeker waren vooraanstaande SPD'ers erbij betrokken.

Belangrijker is echter de vraag welke invloed Liebknecht en Luxemburg gehad hebben op de gebeurtenissen van november tot januari. Zoals gezegd waren de opstanden van januari niet Liebknechts werk. Binnen het revolutionair comité had Liebknecht weinig te zeggen, en dat comité was ook alleen maar een reactie op een spontane uitbarsting van de arbeidersmassa's, niet de veroorzaker ervan. Maar om bij het begin te beginnen: Liebknecht en Luxemburg stichtten een dagblad, Die Rote Fahne, waarin ze zelf de hoofdartikelen schreven. Ze namen deel aan vergaderingen van de USPD en de vertrouwensmannen, en toen ze daar weinig succes hadden, stichtten ze hun eigen partij, de KPD. Rosa Luxemburg schreef het partijprogramma.

Dat alles heeft veel betekend voor de KPD, maar niet voor de revolutie van 1918/'19, oftewel de KPD heeft weinig betekend voor de revolutie. Die werd bepaald door de vertrouwensmannen, de SPD-politici en vooral door de arbeiders en soldaten. Wel waren Liebknecht en Luxemburg symbool en schrikbeeld van de revolutie die het ook zonder hen kon, en dat was een reden om hen te vermoorden.

De burgeroorlog

De gebeurtenissen in januari waren nog niets vergeleken met de burgeroorlog die volgde, waarbij duizenden doden vielen. De burgeroorlog was het gevolg van Eberts pogingen om de arbeiders- en soldatenraden, in feite de laatste revolutionaire instellingen, uit de weg te ruimen. De SPD voerde eigen een contrarevolutie, alleen was deze contrarevolutie veel bloediger dan de revolutie ooit geweest was.

Op 19 januari 1919 waren er verkiezingen voor een nationale vergadering. De datum voor deze verkiezingen was door de centrale raad zelf vervroegd. De nationale vergadering moest een

grondwet en andere wetten ontwerpen. De raden zagen deze vergadering als een machtsfactor naast de hune, zoals de Rijksdag vroeger naast de keizerlijke regering had bestaan. Ebert vond het echter volkomen vanzelfsprekend dat de nationale vergadering de raden moest vervangen. Zeker toen de SPD bij de verkiezingen met 38% verreweg de grootste partij werd, zag Ebert zijn legitimiteit van oktober opnieuw bevestigd. Wat vanaf november gebeurd was, beschouwde hij met terugwerkende kracht als onwettig. De raden moesten verdwijnen.

De eerste vergadering van deze nationale vergadering vond plaats in het plaatsje Weimar. Daarom wordt het Duitsland van tussen de Eerste Wereldoorlog en Hitlers machtsovername de Weimar-republiek genoemd.

Intussen vormde de regering overal vrijkorpsen. Verder werden er simpelweg besluiten genomen die tegen de vroegere besluiten van de raden ingingen. Zo werd in het leger de groetplicht weer ingevoerd. Waar soldatenraden weigerden mee te werken, of de arbeiders in staking gingen, stuurde de regering de vrijkorpsen eropaf. Tussen februari en juni gebeurde dit in heel Duitsland, en het doel was steeds de macht van de arbeiders- en soldatenraden te breken. Bekend is het verhaal van de Volksmarinedivisie in Berlijn. Toen de matrozen zich, daartoe opgeroepen en ongewapend, meldden om hun demobilisatiepapieren en hun laatste soldij te ontvangen, werden dertig van hen er zonder reden en zonder waarschuwing uitgepikt en doodgeschoten. Het totaal aantal slachtoffers in Berlijn alleen al moet rond de twaalfhonderd gelegen hebben. Niet zo vreemd als je Noskes bevel ziet: "Iedereen die met wapens in de hand strijdend tegen de troepen van de regering wordt aangetroffen, moet onmiddellijk worden doodgeschoten." Een kolonel breidde dit bevel nog uit: "Uit huizen van waaruit op de troepen geschoten wordt, moeten verder alle bewoners, of zij hun onschuld betuigen of niet, naar buiten gebracht worden en in hun aanwezigheid moeten de woningen op wapens worden doorzocht; verdachte personen bij wie inderdaad wapens worden gevonden, moeten doodgeschoten worden." En dat in de overvolle huurkazernes in oostelijk Berlijn! Er ontstond in veel plaatsen dan ook een wanhopig verzet, verbitterder dan ooit, maar het kon alleen de ramp nog verergeren.

De burgeroorlog in München was het ergste. Daar had een echte communist de leiding genomen, en de arbeiders-, boeren- en soldatenraden functioneerden hier heel goed. Toen een putsch van het Münchener garnizoen mislukte, riepen ze de hulp in van Pruisische troepen. De troepen gedroegen zich als overwinnaars in vreemd gebied. Een week lang konden de veroveraars vuren op alles wat van spartakisme verdacht werd, ofwel de hele arbeidersbevolking.

De Kapp-putsch

Na afloop van de burgeroorlog, midden 1919, telden de vrijkorpsen 400.000 man en heetten inmiddels Reichswehr. De leden van de Reichswehr waren stuk voor stuk rechtser dan de regering, meestal de regering ook vijandig gezind. Nu het 'communistisch gevaar' geweken was, werd burgerlijk-rechts in Duitsland weer zelfverzekerd. Zeker toen de Reichswehr, vanwege het verdrag van Versailles, moest inkrimpen tot 100.000 man, verklaarden de commandanten zich openlijk tegen de regering. Die trad vervolgens nauwelijks op tegen deze 'muitende' officieren. Dit alles leidde tot de Kapp-putsch in 1920. De bevolking redde de oude regering met een algemene staking en in het Ruhrgebied met een 'Rood Leger'. Toen de oude regering weer terugwas, waren haar eerste daden de plegers van de staatsgreep een vrije aftocht geven, de staking beëindigen en het Rode Leger ontwapenen. De uitvoering van dat laatste liet ze over aan de Reichswehr, die weer 'op grondwettelijke basis was teruggekeerd'. In feite stortte de sociaal-democratische regering een moordend strafgericht uit over haar redders. De gevolgen: de SPD

verloor de helft van haar kiezers, de coalitie van Weimar had geen meerderheid meer en de SPD verdween voorlopig uit de regering.

DE BEGINJAREN VAN DE KPD

Oprichting

Zoals gezegd kwam de KPD voort uit de Spartakusbond. Waar kwam dan de Spartakusbond vandaan? In 1914 maakte de Gruppe Internationale zich los uit de SPD. Hun revolutionaire ideeën waren gebaseerd op de brieven geschreven door Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg, ondertekend met de naam Spartakus (naar de aanvoerder van de Romeinse slavenopstand in 71 na Chr.) Zo kreeg de groep de naam Spartakusbond. In 1917 sloot de Spartakusbond zich aan bij de USPD. Eind 1918 kwam het echter tot een splitsing: de Spartakusbond had om een partijcongres gevraagd en het bestuur van de USPD weigerde dit te organiseren. Veel Spartakisten wilden al langer een eigen partij oprichten, en zo was er op 31 december het oprichtingcongres. Daarbij werd het 'Spartakus-programma', geschreven door Rosa Luxemburg, aangenomen. Belangrijkste punten uit het programma waren: socialistische economische hervormingen, alle macht aan de arbeiders- en soldatenraden, verbindingen aangaan met broederpartijen uit andere landen, om een basis voor wereldrevolutie en voor wereldvrede te leggen.

Stromingen

De naam van de nieuwe partij werd Kommunistische Partei Deutschlands. Over die naam was al veel te doen geweest. De groep rond Rosa Luxemburg wilde benadrukken dat het om een eigen, West-Europees socialisme ging, en wilde dan ook niet communistisch heten. De andere groep wilde juist de verbondenheid met de Sovjetunie illustreren, en wilde daarom het woord communistisch in de naam hebben. Vanaf het begin waren er dus twee stromingen in de KPD:

- het spartakisme of luxemburgisme
- het bolsjewisme of leninisme

Het spartakisme geloofde, dat een revolutie vanzelf moest komen als de arbeiders zich bewust werden van de situatie. De taak van de partij lag erin, dat ze de arbeiders voorlichtte en probeerde hen klassenbewust te maken. Bureaucratie kon echter een belemmering vormen voor deze spontane revolutie. Daarom moest de partij volgens het spartakisme zo democratisch mogelijk ingericht zijn, om bureaucratische uitwassen zoveel mogelijk te verhinderen. De theorieën zijn voor een groot deel van Rosa Luxemburg afkomstig, vandaar de benaming luxemburgisme. Belangrijke aanhangers waren behalve Luxemburg ook Karl Liebknecht en Leo Jochiches.

Het bolsjewisme ging er juist van uit, dat de revolutie door de partij op een geschikt moment in gang gezet moest worden en vervolgens door de partij aangevoerd moest worden. Dit had in de Sovjetunie immers succes gehad. Omdat goede organisatie in dit scenario belangrijk was, moest de partij heel centralistisch ingericht zijn. Deze ideeën kwamen van Lenin. Bolsjewisme in ruime zin betekent ook wel 'zoals in de Sovjetunie'.

De strijd tussen het spartakisme en het bolsjewisme is nooit diep gevoerd in de KPD, omdat de belangrijkste vertegenwoordigers van het spartakisme vermoord werden door de regering. (Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht werden op 15 januari vermoord, Leo Jochiches werd in maart tijdens de burgeroorlog vermoord.)

Leden

De KPD bleef in het begin een kleine partij. Na de Kapp-putsch in 1920 trokken veel mensen echter van de SPD naar de USPD en soms ook naar de KPD. In dat zelfde jaar ontstond er een splitsing in de USPD, en de linkerhelft fuseerde met de KPD (waarbij de naam KPD werd). De KPD ging opeens van 70.000 naar 300.000 leden. De KPD werd vanaf toen een massapartij met veel invloed. De meeste leden waren industriearbeiders. Toch stemde slechts een minderheid van de arbeiders op de KPD. De grote invloed kwam niet zozeer van het aantal leden of kiezers, als wel van de activiteit en het fanatisme van de leden. De KPD was behalve een plaats voor ontevreden ook een organisatie voor zelfbewuste en militante arbeiders. De KPD geloofde in geweld en speelde in op het ongeduld van de massa. Dat er niet zoveel mensen communistisch stemden was niet zo erg: de meest radicale KPD'ers waren tegen deelname aan de verkiezingen.

Tijdens de burgeroorlog gold de staat van beleg in Duitsland. De KPD moest daarom in het geheim opereren. Het tweede partijcongres in augustus 1919 was dan ook illegaal. Op dit partijcongres wilde de centrale (het bestuur) meer centralisme in de partijstructuur brengen, dus volgens leninistisch model. Dat voorstel kwam er ook door, maar een anti-leninistische oppositie maakte zich los en stichtte de KAPD (Communistische Arbeiderspartij). De KAPD was ultralinks en vooral anti-autoritair. Na 1921 verloor de KAPD veel aanhang en versplinterde in betekenisloze partijtjes. Door deze splitsing had de KPD zich duidelijk naar links afgegrensd.

Er waren voortdurend afscheidingen in de KPD. In maart 1921 werd de KPD in Midden-Duitsland erg sterk. Het hoofd van de politie, een sociaal-democraat, liet daarop het gebied door de politie bezetten. De KPD reageerde met een oproep aan de arbeiders, om naar de wapens te grijpen. Na enkele dagen werd de opstand bloedig neergeslagen. Dit leidde tot een crisis in de partij. Sommige hoge partijfunctionarissen vonden dat de partijtop met deze oproep een putsch had gepleegd. Veel rechts-communistische (niet al te revolutionaire) leden werden geroyeerd of verlieten zelf de partij. In de nasleep van deze affaire in februari 1922 was er weer een uittocht uit de KPD. Nadien waren alle critici uit de partij verdwenen.

Eind 1922 was er dan ook een redelijke eenheid binnen de KPD. De ultralinksen, de anarchisten en de 'rechtse' USPD'ers waren allemaal uit de partij verdrongen.

Eenheidsfront

In 1923 marcheerden de Fransen het Ruhrgebied binnen, omdat Duitsland niet genoeg kolen leverde. Duitsland kon de herstelbetalingen niet meer aan en ging bankbiljetten bijdrukken, wat leidde tot te hyperinflatie. Deze economische crisis was voor de KPD uiteraard heel gunstig, en ook voor het socialisme in Duitsland als geheel. De partijleiding van de KPD wilde de revolutionaire situatie uitbuiten en een eenheidsfront met de SPD vormen, om zo de macht in handen te krijgen (de SPD zat al drie jaar niet meer in de regering). De linkse oppositie wilde echter alleen een 'eenheidsfront van onderen' met het misleide SPD-lid, oftewel gewoon leden aftroggelen. De tegenstellingen in de partij verscherpten zich.

In Sachsen en Thüringen had het eenheidsfront wel succes: de KPD kwam in een socialistische deelstaatregering terecht. Velen vonden nu dat Duitsland rijp was voor een revolutie, en vanuit de Komintern werd veel druk uitgeoefend op de KPD om de arbeiders te gaan bewapenen. Zover kwam het niet. Op 20 oktober zette de rijksregering de Sachsische regering af en liet de

Reichswehr oprukken. De centrale van de KPD riep op tot een algemene staking. In Hamburg kwam het tot een opstand, die naar een paar dagen bloedig neergeslagen werd. Ook de staking werd een mislukking. Het was een grote nederlaag voor de KPD. Het resultaat was, dat de partij weer meer anti-parlementair werd. Het eenheidsfront werd opgegeven.

Structuur

Omstreeks 1924 was de KPD een grote, goed georganiseerde partij geworden. De grenzen aan de linker- en rechterkant waren duidelijk. De hoofdstroming was het leninisme, en daarop was ook de organisatie gebaseerd. Volgens het leninisme was het ideale organisatiestelsel van communistische partijen het zogenaamde 'democratisch centralisme': alle leiders worden gekozen door de leden, leiders worden gecontroleerd door anderen en moeten regelmatig hun besluiten verklaren, er is strenge partijdiscipline.

Ook in de KPD werd dit 'democratisch centralisme' in het begin toegepast, hoewel het steeds onpraktischer werd. In 1925 waren er zeer veel subafdelingen binnen de KPD, die allemaal door de leden gekozen moesten worden:

beleid:

de partijvergadering
de districtsvergadering
(de KPD had 28 'Bezirke')
de sub-districtsvergadering
de stadsdeelvergadering
de sub-stadsdeelvergadering
de straten- en bedrijfsvergaderingen

uitvoering:

het centraal comité
de districtsleiding

de sub-districtsleiding
de stadsdeelleiding
de sub-stadsdeelleiding
de straten- en bedrijfsleiding

Door de partijvergadering moest bovendien de centrale (raad) gekozen worden: dat was een soort allesomvattend bestuur van de KPD.

De verschillende vergaderingen moesten het beleid bepalen; zij hadden de 'wetgevende macht', terwijl de verschillende leidingen de 'uitvoerende macht' hadden.

Iedere 'leiding' had ook nog weer verschillende afdelingen: organisatie, propaganda, vakbonden, vrouwenafdeling etc. De partijdiscipline was zeer belangrijk: besluiten moesten worden opgevolgd, als er onenigheid was tussen verschillende sub-afdelingen nam uiteindelijk de centrale de eindbeslissing. Er bestond een ingewikkeld systeem van controleren en gecontroleerd worden, maar in de praktijk werden de beslissingen van de centrale en het centraal comité niet gecontroleerd of bekritiseerd. In 1925 werd ook officieel het controleorgaan van de centrale opgeheven, zodat er werkelijk geen kritiek op het beleid meer was. Daarna verdwenen ook langzaam de andere controleorganen of werd hun macht zodanig beperkt, dat ze niets meer te zeggen hadden.

DE STALINISERING VAN DE KPD

Komintern

Na het verschijnen van Karl Marx's *Communistisch Manifest* in 1848 was al twee keer een Internationale van de arbeidersklasse opgericht, maar beide keren moest deze weer opgeheven worden, respectievelijk door te grote verschillen binnen de Internationale en door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

Lenin en Trotzki hadden, nadat de bolsjewieken¹ in 1917 in de Sovjetunie aan de macht waren gekomen, het plan opgevat om een derde Internationale op te richten; zij zagen de bolsjewistische revolutie in de Sovjetunie als schakel in de wereldrevolutie; een revolutie alléén daar was gedoemd te mislukken. De Derde Internationale zou het middel zijn om een bolsjewistische wereldrevolutie tot stand te brengen.

2 maart 1919 vond het oprichtingscongres van de Derde Internationale plaats, ook wel Communistische Internationale (Komintern) genoemd. In heel Europa was een sociaal-economische chaos en waren opstanden en stakingen, vooral in Duitsland. Volgens Lenin was in Duitsland de revolutie dichtbij, en hij en Trotzki vonden het meedoen van de Duitse Spartakusbond van groot belang voor het slagen van de Komintern.

Rosa Luxemburg (op dat moment leidster van de Spartakusbond) had bewondering voor de Russische Revolutie, maar was het op vele punten niet met Lenin eens: zij zag de Russische 'dictatuur van het proletariaat' meer als een 'dictatuur van de communistische partij over het proletariaat'; ze vond ook dat de Internationale geen bolsjewistische Internationale moest zijn, maar wenste een Internationale van alle massapartijen die voor de arbeiders opkwamen, niet alleen van de bolsjewistische partijen; zij wenste een socialistische Internationale van bolsjewieken én mensjewieken. Rosa Luxemburg kon de oprichting van de Derde Internationale echter niet tegenhouden. De Spartakusbond (later KPD) werd ook lid, maar was niet enthousiast.

Op het tweede congres van de Komintern in 1920 werden de statuten vastgesteld. Het doel werd: *'de omverwerping, zonodig met geweld, van de internationale bourgeoisie en de schepping van een internationale sowjet-republiek als overgangsfase naar de algehele afschaffing van de staat en naar de vestiging van de communistische maatschappij.'*²

De socialistische partijen en vakbonden moesten worden omgezet in organisaties, die de communistische revolutie tot doel hadden. De aangesloten partijen waren voortaan geen zelfstandige partijen meer, maar secties van de Komintern. De hoogste instantie van de Komintern was het wereldcongres, dat jaarlijks gehouden zou worden. Het wereldcongres zou een uitvoerend comité (EKKI) kiezen, dat vrijwel onbeperkte macht kreeg; het EKKI had de macht partijleiders van de verschillende secties af te zetten en nieuwe te benoemen. Ook gaf het EKKI 'bindende adviezen'; er kon tegen geprotesteerd worden, maar de 'adviezen' moesten wel worden opgevolgd. De EKKI gaf vooral veel 'adviezen' over de structuur van de aangesloten secties; de eenheid moest worden versterkt. Partijen die zich bij de Komintern wilden aansluiten, moesten de grondslag (de 21 thesen) aanvaarden; de Komintern was dus geen organisatie van arbeiders, maar van bolsjewieken die precies hetzelfde dachten als de Komintern.

¹ Bolsjewieken: mensen die maatschappelijke veranderingen willen door een revolutie. Zij staan tegenover de mensjewieken (of: sociaal-democraten), die maatschappelijke veranderingen willen via de parlementaire weg.

² Drs. F. R. Kat, blz. 25

Langzamerhand werd de Komintern steeds minder democratisch; partijen die een andere mening verkondigden, werden uit de Komintern gezet vanwege insubordinatie. Vanaf 1922 werd het wereldcongres niet meer jaarlijks gehouden, en omdat het EKKI tussendoor de macht had en het EKKI in Moskou gevestigd zat, had Moskou (en dus de Russische Communistische Partij) voortaan de macht.

Stalinisering

In 1922 was Stalin partijleider van de Russische Communistische Partij geworden, waardoor hij veel macht had. Na de dood van Lenin in 1924 kwam het tot een machtsstrijd tussen Stalin en Trotzki: Stalin wilde de revolutie tot Rusland beperkt houden (zodat Rusland gestabiliseerd kon worden) en Trotzki streefde de wereldrevolutie na.

Door deze machtsstrijd werd de KPD in drie fracties verdeeld; rechts, midden en (ultra)links. Rechts was een wat gematigde fractie, die niet al te fel anti-kapitalistisch was (de NEP³ van Lenin was rechtscommunistisch), (ultra)links was een felle groepering, die alles volgens de communistische leer wilde en wel fel anti-kapitalistisch was en de middengroep zat tussen rechts en links in.

Stalin wist Trotzki uit te schakelen en trok de macht naar zich toe. Kenmerken van Stalin's beleid waren afschaffing van iedere politieke vrijheid door middel van 'zuiveringen' door de geheime politie, totale beheersing van het openbare leven, afschaffing van de grondrechten van de burgers, onderdrukking van etnische minderheden werden onderdrukt en het ontbreken van inspraak van arbeiders en boeren in de politiek. Stalin had alle macht en liet iedereen die ooit een gevaar voor hem zou kunnen vormen naar strafkampen in Siberië deporteren. De veranderingen die onder Stalin doorgevoerd zijn, worden *stalinisering* genoemd. Stalin wilde Rusland stabiliseren en streefde de wereldrevolutie nauwelijks meer na (een wereldrevolutie zou zijn eigen positie in gevaar brengen); politiek gezien was de stalinisering een verrechtsing.

De stalinisering duurde ongeveer van 1924 tot 1928. Door de veranderingen in de Sovjetunie nam ook de invloed van Moskou in de Komintern toe. De Sovjetunie werd stabiel en de wereldrevolutie werd onwaarschijnlijker. De eenheid binnen de Komintern werd nog verder versterkt; de controle op de secties werd vergroot. Officieel streefde de Komintern nog wel wereldrevolutie na, maar in de praktijk was ze een verlengstuk van de Russische partijleiding geworden, die geen wereldrevolutie wenste. De secties van de Komintern veranderden in buitenlandse afdelingen van de Russische Communistische Partij.

Ook de KPD werd een verlengstuk van de Russische Communistische Partij en volgde blindelings het beleid dat door Moskou (Stalin) werd voorgeschreven. De organisatie van de partij werd strakker, centraler, ook bureaucratischer.

Tussen de KPD en Moskou (EKKI) bestond een nauwe verbinding, de partijleiding werd -ideologisch en materieel- steeds meer afhankelijk van Moskou. Ook was het programma van de KPD niet precies gedefinieerd en om een splitsing binnen de partij te voorkomen was er eenheid nodig, dus moest er militaristisch gedacht worden. Bovendien was de KPD een revolutionaire partij, maar de situatie in Duitsland niet; daardoor werden de leden passief en kreeg de leiding meer macht.

³ NEP = Nieuwe Economische Politiek, ingevoerd door Lenin: het staatstoezicht werd verminderd, vrije handel en winst maken werden gedeeltelijk toegestaan, om de economie te stimuleren. De NEP is later weer afgeschaft, omdat ze in strijd was met de communistische leer.

In april 1924 hadden enkele 'linksen' binnen de KPD de leiding overgenomen (Ruth Fischer, Maslow, Scholem en Thälmann), omdat de meerderheid van de leden radicaler geworden was en een actievere nastreving van de wereldrevolutie wilde (in tegenstelling tot de Sovjetunie dus). Leden met een te 'rechtse' overtuiging werden uit de partij gezet.

Na een jaar splitste de ultralinkse groep zich af; ze zag aankomen dat de KPD, onder druk gezet door de Sovjetunie, het beleid zou moeten wijzigen en wilde daar niet aan meedoen. Inderdaad kwam er een paar maanden later een 'open brief' van de Komintern aan de KPD-leden, waarin een minder radicaal beleid werd 'geadviseerd'. De Ruth Fischer-leiding werd verweten, dat ze anti-Moskou was, dat ze niet tegen de ultra-linksen (die anti-communistisch genoemd werden) vocht, maar ze zelfs ondersteunde. De Komintern eiste een grondige reorganisatie van de KPD. Deze 'open brief' kwam zeer onverwacht voor de meeste KPD-leden, bracht veel discussie en zorgde voor verdeeldheid. Vooral van de linkse fractie kwam steeds meer kritiek op de Sovjetunie en op de Komintern; in 1926 ondertekenden 700 KPD-functionarissen, waaronder 50 echt 'linkse communisten', de 'Brief van 700', waarin de partijleiding werd verzocht 'terug naar het echte, onvervalste leninisme' te gaan en niet in alles Moskou te volgen.

Toch had de Komintern al zoveel gezag en invloed binnen de KPD, dat de 'adviezen' werden opgevolgd en de linkse leiding werd ingeruild voor een rechtse. Alleen Thälmann paste zijn standpunten aan en bleef in de KPD-leiding, de andere linkse leiders werden weggewerkt. De uitgestoten rechtse communisten werden weer in de partij opgenomen en de al te linkse leden werden uitgestoten (de partij werd 'gereinigd'). Begin 1927 was deze reiniging voltooid, die slechts bereikt was door de steun van de communisten, die tot de midden- en rechtse groep gerekend konden worden. Om van de KPD een geheel uniforme partij te maken en alle eventuele critici van Stalin uit te schakelen, was de volgende zuiveringsgolf van 1928/29 juist gericht op de rechtsen en de zogenaamde 'verzoeners'. Volgens de KPD was iedereen die na kon denken een potentieel gevaar voor Stalin, dus waren er nogal veel mensen die uit de partij moesten worden gezet. Vooral de 'verzoeners' waren gevaarlijk: mensen die met de SPD een eenheidsfront wilden vormen, om samen het fascisme tegen te kunnen gaan.

In 1930 werd de laatste oppositiegroep in de KPD opgeheft. Daarmee werd de stalinisering beëindigd; de KPD was nu een geheel uniforme partij, zonder oppositie, die Moskou in alles volgde.

De overtuigingen van de KPD-leden werden steeds meer door de partijleiding gevormd en eventueel gemanipuleerd, vaak met behulp van de communistische kranten. Die kranten waren oorspronkelijk betrekkelijk onafhankelijk van de partijleiding, maar tijdens de stalinisering werd de pers volkomen afhankelijk van de partijtop. Belangrijke communistische kranten waren 'Die Rote Fahne', 'Die Internationale' en 'Der Partijarbeiter'.

Het was niet Lenin's bedoeling dat de Russische Revolutie als voorbeeld voor de toekomstige revoluties in andere landen werd gezien. Op de achtste partijdag van de Russische Communistische Partij zei hij:

*'Es wäre lächerlich, unsere Revolution als irgendein Ideal für alle anderen Länder hinzustellen und sich einzubilden, sie hätte eine Reihe genialer Entdeckungen gemacht und eine Unmenge sozialistischer Neuerungen eingeführt. Ich habe das von niemand gehört und behaupte, dass wir es von niemand hören werden.'*⁴

⁴ Lenin, 1921, geciteerd uit Hermann Weber, blz. 312

Toch werd door vele Duitsers de Sovjetunie als groot voorbeeld gezien: Rusland was 'heilige grond'. Vanaf 1924 wakkerde de KPD-leiding de Sovjetunie-verering ook erg aan: de Sovjetunie was het arbeidersparadijs en het vaderland van iedere proletariër. Ieder kritiek op de Sovjetunie gold als antirevolutionair en anticommunistisch. Kritiek op de Sovjetunie of op de Komintern zouden de kapitalisten gebruiken voor hun strijd tegen het communisme en tegen de arbeidersklasse, werd de KPD-leden verteld. Op die manier werden ze monddood gemaakt. De 'bolsjewistische discipline' die de KPD-leiding wilde bereiken was in werkelijkheid een vergevorderde bureaucratie.

Na afloop van de stalinisering was de KPD niet alleen formeel, maar ook praktisch geen zelfstandige partij meer.

HET EINDE VAN DE WEIMARREPUBLIC

De Bruderkampf

Met de Bruderkampf wordt de strijd tussen de SPD en de KPD bedoeld. 'Bruder', omdat het allebei socialistische partijen waren. De Bruderkampf was er vanaf het begin van de Weimarrepubliek al, en is altijd gebleven. Dat is niet zo vreemd, want in de burgeroorlog (1919) stonden SPD en KPD tegenover elkaar. Sindsdien was het onmogelijk voor de SPD om nog een coalitie te vormen met partijen die linkser waren dan zichzelf. Hoewel de SPD tussen 1921 en 1928 niet in de Rijksregering zat, beschouwden de communisten de SPD toch als vertegenwoordiger van 'het systeem'. De SPD wilde immers de republiek in stand houden, en in de deelstaten sloot ze vaak coalities met de burgerlijke partijen. De KPD wilde juist door middel van een revolutie de republiek omverwerpen. Een grotere tegenstelling is haast niet denkbaar.

Vanouds had de SPD naast de partij tal van andere verenigingen: de toneelvereniging, de zangvereniging, de turnbond, de natuurvriendenvereniging, de geheelonthoudersvereniging, de radiobond, de vissportvereniging, de schietclub en natuurlijk de jongerenbond. De vrije tijd moest helemaal in de eigen politieke club besteed worden. Al deze verenigingen werden door de KPD dus ook opgericht. Toch waren deze verenigingen niet zo belangrijk. De meeste arbeiders namen niet deel aan het verenigingsleven. Het verenigingsleven werd ook meer en meer verdrongen door de nieuwe massacultuur (film en radio).

In 1929, juist toen er een SPD'er rijkskanselier was (Müller), kwam het opnieuw tot een bloedbad tussen communisten en de politie. Er waren al een tijd ongeregelheden tussen de paramilitaire organisaties van de verschillende partijen (daarover meer in 'anti-democratische ontwikkelingen'). Daarom verbood het hoofd van de politie van Berlijn, zelf sociaal-democraat, alle demonstraties en samenscholingen in de open lucht. Hij wilde dit verbod ook niet opheffen voor de eerste mei. De KPD riep de leden op, om toch de straat op te gaan. De politie schoot met scherp: er vielen drieëndertig doden en meer dan honderd zwaargewonden, waarvan niet één aan de kant van de politie. Als reactie verbood de regering de communistische Bond van Rode Frontstrijders. Enkele deelstaten waar de SPD veel macht had, verzetten zich (tevergeefs) tegen dit eenzijdige verbod, omdat de nog gewelddadigere SA van Hitler ongemoeid bleef. Toch hield de KPD de SPD verantwoordelijk voor dit verbod. Vanaf toen werden SPD'ers vaak aangeduid als 'sociaal-fascisten'.

Anti-democratische ontwikkelingen

Echt democratisch was Duitsland tijdens de Weimar-republiek nooit. Aanvankelijk was het niet-socialistische deel van Duitsland de republiek vijandig gezind, maar de burgerlijke partijen legden zich wel bij de situatie neer. De oude generatie bleef trouw aan die partijen, zodat er binnen het parlement een redelijke meerderheid (SPD + burgerlijke partijen) democratisch gezind was. In de loop van de tijd vond er echter een polarisatie plaats: steeds meer mensen kozen voor de revolutionaire KPD of juist voor de rechts-nationalistische partijen, zoals Hitler's NSDAP. Oorzaken voor de verschuiving naar links waren:

- De ontkerkelijking bij de arbeiders. In het begin stemden nog veel arbeiders op het katholieke Centrum op de Volkspartij. Steeds meer liepen zij over naar de SPD of de KPD.

- De economische crisis eind jaren '20. De werkloosheid werd steeds hoger, terwijl de werkloosheidsuitkeringen voor de overheid onbetaalbaar werden. Dit veroorzaakte vooral een verschuiving van SPD naar KPD.

Oorzaken voor de verschuiving naar rechts waren:

- De 'nieuwe cultuur': bioscoop, radio, 'Amerika', homocultuur etc. jaagden veel mensen angst aan. Zij koppelden deze ontwikkelingen aan het democratisch systeem, en wilden het liefst terug naar de keizertijd.

- Er was een generatiekloof. Het was niet meer vanzelfsprekend om dezelfde partij te kiezen als de ouders. Veel jongeren keerden zich aanvankelijk van de politiek af, maar werden later door de NSDAP aangetrokken.

- De economische crisis (alweer). Vooral de middenstanders (de ambtenaren en de zelfstandigen) waren onzeker over hun toekomst.

Niet alleen groeiden de uiterst linkse en rechtse partijen, ook werd er steeds meer politiek op straat uitgevochten. Iedere partij had een paramilitaire organisaties. Aanvankelijk waren gefrustreerde burgers, die vanwege het verdrag van Versailles uit de Reichswehr getrappt waren, begonnen met het oprichten van paramilitaire organisaties. Als reactie richtten ook de arbeiderspartijen hun organisaties op: de Reichsbanner van de SPD en de Bond van Rode Frontstrijders van de KPD. Bij demonstraties van partijen kwam het steeds meer tot vechtpartijen. Met de opkomst van de SA kwamen er ook steeds vaker vuurwapens aan te pas. De NSDAP had niet veel aanhang onder de arbeiders, maar die paar aanhangers werden meteen lid van de SA en terroriseerden hun eigen buurt.

Juist door de economische problemen en de leegloop van het politieke midden (zodat coalities steeds breder moesten worden om een Rijksdagmeerderheid te hebben), zorgden ervoor dat kabinetten van crisis naar crisis gingen. De regering moest allerlei impopulaire maatregelen nemen, waardoor er voortdurend stakingen waren. Het parlement functioneerde steeds moeilijker. Kabinetten vielen, en omdat er ook nog voor de deelstaten gekozen moest worden, waren er op het laatst voortdurend verkiezingen. Iedere keer leidden verkiezingen weer tot ongeregelheden. Veel mensen werden dan ook 'verkiezingsmoe'.

Hitlers opkomst

'Een eind aan dit systeem' staat er op het affiche dat Winni zorgvuldig gladstrijkt. Er is een reusachtige arbeider op te zien, met een pet op en met een uitgestrekte arm. Hij is erg rood afgebeeld. Voor hem staat, veel kleiner, een tafel waar mannen omheen zitten die helemaal in het zwart zijn gekleed. De meesten hebben hoge hoeden op en moeten de heren uit de industrie en de leiders van de burgerpartijen voorstellen. Die met een punthelm op vertegenwoordigt het leger, die met een pet de SPD. Eentje heeft helemaal niets op zijn hoofd, maar de schuin over zijn voorhoofd gekamde haren en de kortgeknipte snor zijn duidelijk genoeg: het is Adolf Hitler in eigen persoon. Tussen Hitler en de SPD-man zit iemand met een SA-pet. Die drie, dat wordt duidelijk, moeten op de een of andere manier bij elkaar horen, hoewel op het ogenblik juist de KPD met de nazi's heult. Hans vindt dit affiche onrechtvaardig, zelfs leugenachtig.⁵

Door de wereldcrisis, die in 1929 begon met een beurskrach in Amerika, werd de KPD radicaler en groeide haar aanhang. Na 1929 nam de aanhang van de KPD snel toe, maar toch nog niet zo snel als de aanhang van de NSDAP. De stalinistische leiding van de KPD geloofde in een 'revolutionaire situatie' en daarom bestempelde ze –ondanks het gevaar van het opkomende

⁵ Klaus Kordon, blz. 151

nationaal-socialisme- de SPD en de Weimar Republiek als haar grootste vijanden. Onder invloed van de Komintern ontwikkelde de KPD een theorie, waarin er geen duidelijk verschil tussen SPD en NSDAP bestond, en daarom moest eerst de SPD en de Weimar Republiek bevochten worden. De SPD-regeringen werden fascistisch genoemd en in november 1931 verwoorde Kominternleider Knorin het zo:

*'Man kann gegen den Faschismus nur kämpfen, indem man einen Vernichtungskampf gegen die Sozialdemokratie führt.'*⁶

Hoewel veel KPD-functionarissen het niet met die stelling eens waren, en de meeste leden een antifascistisch eenheidsfront nastreefden, bleef de KPD-leiding (onder invloed van Moskou) vasthouden aan de stelling. Uiteindelijk zou deze politiek tot de ondergang van de KPD leiden.

In de eerste instantie wees niets naar een ondergang van de KPD; bij de verkiezingen in 1928 had de KPD 3,3 miljoen stemmen gekregen, in november 1932 bijna 6 miljoen. In dezelfde tijd was de SPD van 9,1 miljoen stemmen naar 7,3 miljoen teruggevallen.

De toenemende populariteit van de KPD kwam zonder meer door de wereldcrisis en door de ultralinkse politiek van de KPD. Het aantal werklozen nam toe en vele wanhopige mensen stelden hun laatste hoop op de KPD. De ultralinkse politiek was dus gunstig voor de KPD, maar verdiepte tegelijkertijd de kloof met de andere arbeiderspartij, de SPD.

De KPD onderschatte het gevaar van het nationaal-socialisme en verwarde daarmee de arbeiders. Toen de NSDAP in 1930 6 miljoen stemmen kreeg (in plaats van 800.000 in 1928) werd dat afgedaan als 'hoogtepunt van het fascisme', het zou daarna alleen nog maar slechter kunnen gaan met het fascisme. De KPD keurde het eenheidsfront (d.w.z. samenwerking van de leiders van SPD en KPD) af, maar was wel voor een 'eenheidsfront van onderen': de SPD-leden mochten zich zonder hun leiders bij de KPD aansluiten. In de praktijk betekende dit niets meer dan het aftroggelen van leden van de SPD. De KPD wilde verder geen enkele samenwerking met de SPD-leiders, ze zag in de sociaal-democratie nog steeds haar doodsvijand. De KPD onderstreepte ook Stalin's theorieën over het 'sociaalfascisme' en behandelde de SPD als 'tweelingbroer van het fascisme'. Toch waren er nog veel communisten, die wel een eenheidsfront nastreefden. Zij werden 'verzoeners' genoemd, en onder druk van Stalin nam de KPD zoveel mogelijk maatregelen om deze verzoeners uit de partij te zetten (zie 'Stalinisering'). Na 1930 was bijna iedere vorm van georganiseerde oppositie binnen de partij verdwenen; in de volledig gestaliniseerde partij was geen discussie en onenigheid meer. Op het eind van de Weimar Republiek, toen het nationaal-socialisme een grote bedreiging begon te vormen, waren er van de KPD nog enkele voorstellen voor een eenheidsfront met de SPD, maar de KPD weigerde de eigen partij ook maar iets aan te passen en die pogingen liepen op niets uit. Tot het einde toe bleef de KPD verklaren, dat de enige echte vijand van de arbeidersklasse de sociaal-democratie was.

30 januari 1933 werd Hitler tot rijkskanselier benoemd. De KPD riep een algemene staking uit, maar met 6 miljoen werklozen had die geen kans op slagen. De mensen die gingen staken, raakten hun baan kwijt en bereikten niets. De SPD wilde Hitler volgens de parlementaire weg uitschakelen, maar Hitler was volkomen legaal aan de macht gekomen en wist op volkomen legale manier de KPD en SPD uit te schakelen. Hij had alleen een aanleiding nodig.

Het einde van de KPD

⁶ Knorin, geciteerd uit Hermann Weber, blz. 239

27 februari 1933 stond de Rijksdag in brand. Een welkome aanleiding voor de Hitler-regering, om dezelfde dag nog een 'Verordening tegen verraad aan het Duitse volk en tegen landverraderlijke ongeregelheden' in te stellen, die de politie toestond om zonder gerechtelijke controle mensen gevangen te nemen, huiszoekingen te doen, brieven te openen, telefoongesprekken af te luisteren, kranten te verbieden of censureren, verenigingen en organisaties op te heffen en eigendom in beslag te nemen. Ongeveer 1500 KPD- en SPD-functionarissen werden gearresteerd wegens medeplichtigheid aan de brand. Zonder hun leiders konden de beide arbeiderspartijen niet meer goed functioneren, maar toch haalden de sterk benadeelde KPD en SPD bij de laatste rijksdagverkiezingen van 5 maart nog respectievelijk 12,2% en 18,2% van de stemmen. Zij waren nog steeds een gevaar voor het nationaal-socialisme en moesten uitgeschakeld worden. 9 maart werden de Rijksdagzetels van de communisten ongeldig verklaard en de afgevaardigden gearresteerd, door leden van de SA (Sturmabteilung, ordedienst van de NSDAP). Dit was feitelijk de opheffing van de KPD.

Zonder een communistische fractie kon Hitler ook zijn 'Wet tot verhelping van de nood van het volk en het rijk' door de Rijksdag krijgen, de zogenaamde machtigingswet, die de Hitler-regering toestond nieuwe wetten op te stellen zonder ze te hoeven laten goedkeuren door de Rijksdag. De SPD stemde tegen deze wet, maar was door arrestaties en door het ontbreken van de KPD-fractie niet in staat de wet tegen te houden. De burgerlijke partijen stemden voor de nieuwe wet, die een tweederde meerderheid nodig had, en begingen daarbij politieke zelfmoord. 22 juni werd de SPD verboden en niet veel later heften de overige partijen zichzelf op.

Het is wrang dat juist de KPD, die altijd had verklaard geen verschil te zien tussen sociaal-democratie en fascisme, als eerste het verschil ondervond. Onder Hitler werden communisten fel vervolgd; bijna de helft van de 300.000 KPD-leden is door de nazi's gearresteerd en gedeporteerd naar kampen.

De KPD bleek na zijn opheffing niet in staat georganiseerd verzet te bieden; het eigen initiatief van de leden was jarenlang onderdrukt en de partij was log en bureaucratisch geworden. Na verloop van tijd ontstonden echter wel kleine verzetsgroepjes, die in korte tijd voor een goede onderlinge communicatie en een centrale leiding zorgden. Dit was echter niet meer de KPD, maar een verzameling van mensen die tegen het fascisme waren en er wat tegen wilden doen.

LITERATUURLIJST

Hermann Weber, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus –Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*, 1969

Klaus Kordon, *Die roten Matrosen* (roman, met nawoord), 1996 [oorspr. 1984]

Klaus Kordon, *Mit dem Rücken zur Wand* (roman, met nawoord), 1996 [oorspr. 1990]

Klaus Kordon, *Met je rug tegen de muur* (vertaalde roman, geen nawoord), 1993

Sebastian Haffner, *De verraden revolutie 1918-1919*, 1983 [oorspr. 1969]

Heinrich August Winkler, *Weimar 1918-1933 –Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*, 1993, blz. 306-374

Drs. F.R. Kat, *De internationales*, blz. 24-33